

НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ЯК ВИД СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

Прагнення до побудови в Україні демократичної держави, формування дієздатних структур громадянського суспільства передбачає знаходження ефективних механізмів забезпечення прав людини і громадянина. Конституція України визнає і гарантує права та свободи людини і громадянина, проголошує, що саме вони визначають сутність і зміст діяльності державних органів. Одним із конституційних прав громадян є право кожного на правову допомогу. Особлива соціальна значущість права на правову допомогу полягає у тому, що воно є своєрідним посередником у реалізації особою інших прав. У деяких випадках особі важко повноцінно реалізувати гарантовані Конституцією права, не скориставшись при цьому правом на правову допомогу, оскільки процесуальне законодавство України має досить формалізований характер.

Питання надання правової допомоги в Україні неодноразово були предметом дослідження таких науковців, як Т. О. Гуржій, О. В. Кузьменко, І. Б. Коліушко, Р. О. Куйбіда, В. І. Шишкін, адвокатів та юристів В. Агеєва, О. Л. Жуковської, М. Коваля, В. В. Медведчука, О. І. Саєнко, О. Д. Святоцького. Проте на сьогодні відсутність закріплення на законодавчому рівні визначення правової допомоги, її змісту та конкретних осіб, які мають право надавати правову допомогу, призводить до неоднозначного розуміння ст. 59 Конституції України та численних дискусій серед науковців й юристів.

Отже, **мета** дослідження – на підставі

чинного законодавства та наукових розробок визначити поняття «правова допомога», з'ясувати зміст правової допомоги та осіб, які мають право надавати правову допомогу.

В Україні на законодавчому рівні поняття «правова допомога» не визначене. Конституція України в ст. 59 лише закріплює право кожного на правову допомогу, але не розкриває його змісту.

У довідковій літературі [1; 2] наводиться тлумачення права на правову допомогу – одного з конституційних прав громадян, яке покликане забезпечити правовий захист прав людини в судовому та інших процесах, надається кожному, хто потребує правової допомоги і звертається за нею та здійснюється у формі: надання юридичних консультацій і роз'яснень із юридичних питань, усних і письмових довідок щодо законодавства; складання заяв, скарг та інших документів, що мають юридичну силу; засвідчення копій відповідних документів; здійснення представництва в суді та інших державних органах; правове забезпечення підприємницької діяльності громадян тощо.

У рішенні Конституційного Суду від 16.11.2000 р. № 13-рп/2000 у справі про право вільного вибору захисника [3] зазначається, що:

– право будь-якої фізичної особи на правову допомогу, конституційний припис «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» (ч. 1 ст. 59 Конституції України) за своїм змістом є загальним і стосується не лише підозрюваного, обвинува-

ченого чи підсудного, а й інших фізичних осіб, яким гарантується право вільного вибору захисника з метою захисту своїх прав та законних інтересів, що виникають із цивільних, трудових, сімейних, адміністративних та інших правовідносин, а не тільки з кримінальних. Право на захист, зокрема, може бути реалізоване фізичною особою у цивільному, арбітражному, адміністративному і кримінальному судочинстві;

– право на правову допомогу – це гарантована Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги.

Перед тим як перейти до з'ясування змісту терміна «правова допомога», доречно зазначити, що на сьогодні в законодавстві України вживаються різні терміни: так, у Конституції України, зокрема, у ст. 59, використовується термін «правова допомога», а в Кримінально-процесуальному кодексі України та Законі України «Про адвокатуру» – «юридична допомога» (наприклад, ст. 44 КПК України, ст. 1 Закону України «Про адвокатуру»). З аналізу змісту наведених норм можна зробити висновок, що ці два терміни вживаються законодавцем як синонімічні. Оскільки всі законодавчі акти України повинні відповідати нормам Конституції України і не можуть їм суперечити, доцільно у відповідних законах уживати той термін, який зазначений у нормах Конституції України – «правова допомога», це дозволить уникнути плутанини при з'ясуванні його змісту.

Слід зауважити, що в радянській юридичній літературі терміни «правова допомога» та «юридична допомога» не були синонімічними і не збігалися за змістом.

Правова допомога розглядалася як договірні відносини між державами з питань співробітництва установ юстиції щодо надання правової допомоги у цивільних, сімейних і кримінальних справ [4, с. 335].

За «Большим юридическим словарем» [5, с. 465] правова допомога – це сформована в міжнародних відносинах система нормативних та організаційно-правових

засобів, які використовуються при співробітництві держав у галузі взаємного надання допомоги щодо цивільних, сімейних і кримінальних справ, що потребують здійснення процесуальних дій на території більш ніж однієї держави. Основу такої системи становлять двосторонні та багатосторонні договори про правову допомогу, що регулюють питання захисту суб'єктів права, визначення компетентності судових інстанцій для розгляду спорів різних категорій, дотримання процесуальних прав іноземців; такими договорами регулюється також порядок визнання дійсності різних документів (свідоцтв, дипломів тощо), виконання службових доручень, рішень щодо спорів, пересилання документів тощо.

У міжнародному праві підставою надання правової допомоги є наявність спеціальних угод, що укладаються державами з питань співробітництва органів та установ юстиції, прокуратури, правоохоронних органів та ін. Змістом такої правової допомоги є співробітництво зазначених органів та установ, правовий захист процесуальних прав іноземних громадян, виконання судових доручень тощо. Метою вказаної допомоги є забезпечення взаємного визнання та дотримання особистих і майнових прав громадян однією державою на території іншої [6, с. 242–243].

Стосовно юридичної допомоги можна сказати, що її визначали як сукупність заходів щодо надання юридичної допомоги громадянам, службовим особам, організаціям, підприємствам, установам тощо для правильної орієнтації в чинному законодавстві, виховання звички свідомого виконання правових норм, зміцнення законності [7, с. 865].

Взаємопов'язаним із термінами «правова допомога» та «юридична допомога» є термін «юридична послуга».

Закон України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р. [8] надає право фізичним особам здійснювати весь спектр юридичних послуг, у тому числі – адвокатської допомоги при отриманні ними відповідної освіти у сфері соціальної роботи

або іншої відповідної спеціальної освіти.

Юридичні послуги згідно з цим законом є різновидом соціальних послуг, які, у свою чергу, є комплексом правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги (особи, що потребують соціальних послуг), із метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Юридичні послуги законодавець визначає як надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій стосовно цієї особи (оформлення правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи тощо).

У ст. 1 проекту Закону України «Про правову допомогу» зазначається, що кожен має право на правову допомогу, яке включає в себе послуги правового характеру, метою яких є реалізація і захист прав, свобод та законних інтересів особи, її представництво у судах, інших органах державної влади, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами та забезпечення права на захист від обвинувачення.

Отже, в широкому розумінні **правова допомога** – це діяльність, спрямована на реалізацію та захист прав, свобод та законних інтересів заінтересованих суб'єктів, яка здійснюється уповноваженими на те особами чи органами в порядку та у видах, не заборонених законодавством, пов'язана із застосуванням правових норм; у вузькому розумінні – це правові заходи, що здійснюються уповноваженими суб'єктами, спрямовані на конкретну особу, яка перебуває у складних життєвих обставинах та потребує сторонньої допомоги з метою правильної орієн-

тації в чинному законодавстві, виховання звички свідомого виконання правових норм, що сприяє поліпшенню її життєдіяльності та соціальної адаптації.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про адвокатуру» [9] юридична допомога адвокатів включає консультації та роз'яснення з юридичних питань, усні і письмові довідки щодо законодавства; складання заяв, скарг та інших документів правового характеру; посвідчення копії документів у справах, які вони ведуть; здійснення представництва в суді, інших державних органах, перед громадянами та юридичними особами; надання юридичної допомоги підприємствам, установам, організаціям; здійснення правового забезпечення підприємницької та зовнішньоекономічної діяльності громадян і юридичних осіб, виконання своїх обов'язків відповідно до кримінально-процесуального законодавства у процесі дізнання та попереднього слідства.

У ст. 10 проекту Закону України «Про правову допомогу» вказуються такі види правової допомоги: консультації та роз'яснення з правових питань; складання заяв, скарг та інших документів правового характеру; правовий висновок; медіація; представництво; виконання обов'язків захисника у процесі дізнання, досудового слідства та розгляду кримінальної справи у суді; виконання обов'язків захисника при провадженні у справах про адміністративні правопорушення; виконання обов'язків захисника при провадженні у справах про застосування заходів примусу; інші послуги правового характеру, які не заборонені законом.

Відповідно до ст. 6 проекту Закону України «Про безоплатну правову допомогу» державна безоплатна правова допомога забезпечується шляхом: надання консультацій та роз'яснень з правових питань; усних і письмових довідок щодо положень чинного законодавства України; складання заяв, скарг та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на державну безоплатну правову допомогу у

суді, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту осіб у кримінальному процесі.

В Указі Президента України «Про Концепцію формування системи безоплатної правової допомоги в Україні» від 9 червня 2006 р. № 509/2006 [10] правова допомога поділяється на первинну та вторинну.

Метою безоплатної первинної правової допомоги має бути інформування особи про зміст її права та порядок його реалізації, забезпечення можливостей досудового вирішення правових спорів, а також запобігання необґрунтованим часовим та фінансовим затратам особи на доступ до адвоката. Держава повинна забезпечувати організацію надання безоплатної первинної правової допомоги для всіх громадян. Безоплатна первинна правова допомога має включати надання правової інформації, правових консультацій та роз'яснень, складання правових документів (звернень, довідок, запитів тощо), крім процесуальних, допомогу в доступі до вторинної безоплатної правової допомоги та альтернативних форм вирішення спору, зокрема, медіації (посередництва).

Метою безоплатної вторинної правової допомоги має бути забезпечення рівних можливостей доступу осіб до правосуддя. Безоплатна вторинна правова допомога включає складання процесуальних документів, захист від обвинувачення, представництво особи в судах та інших державних органах.

Відповідно до Договору між Україною та Корейською Народно-Демократичною Республікою про правову допомогу в цивільних та кримінальних справах (договір ратифіковано Законом № 1758-IV від 04.06.2004 р.) правова допомога охоплює виконання процесуальних дій, передбачених законодавством запитованої Договірної Сторони, зокрема, допит сторін, третіх осіб, підозрюваних, обвинувачених і підсудних, потерпілих, свідків, експертів, проведення експертиз, обшуків, вилучення і передачу речових доказів, порушення

кримінального переслідування і видачу осіб, які вчинили злочини, а також розшук, арешт і конфіскацію майна та доходів, отриманих злочинним шляхом, визнання і виконання судових рішень у цивільних справах, вироків щодо відшкодування збитків; вручення і пересилання документів; надання на прохання другої Договірної Сторони відомостей про судимість обвинувачених та інших дій, передбачених законодавством Договірних Сторін.

О. В. Кузьменко в навчальному посібнику «Адміністративна юстиція в Україні» зазначає, що законодавство України закріплює потрійну систему правової допомоги, яка складається з: правової допомоги, що передбачена законами України «Про адвокатуру» та «Про нотаріат»; системи правових послуг, що ґрунтуються на нормах Цивільного кодексу України; системи соціально-юридичних послуг, які надаються відповідно до Закону України «Про соціальні послуги». Поняття правової допомоги і правової консультації розрізняє Резолюція № (78) 8 від 1978 р. Комітету Міністрів Ради Європи про правову допомогу і консультації [11].

Під правовою допомогою О. В. Кузьменко розуміє: 1) можливість особи використовувати або захищати свої права у будь-яких судах, компетентних виносити рішення у цивільних, адміністративних тощо справах; 2) усі витрати, яких зазнала особа, котрій надається правова допомога, у ході захисту своїх прав і, зокрема, гонорари адвокатів, мита, витрати на експертизу, відшкодування витрат свідків і витрати на переклад; 3) звільнення від внесення застави або депозиту на покриття судових витрат.

Правова консультація передбачає забезпечення особам, які перебувають в економічно несприятливому становищі, можливість одержати необхідну правову консультацію з усіх питань, що можуть стосуватися їхніх прав та інтересів [11].

Отже, **зміст** правової допомоги становлять:

по-перше, консультативні види правової допомоги (надання консультацій та

роз'яснень із правових питань, усних і письмових довідок щодо положень чинного законодавства України, складання заяв, скарг та інших документів правового характеру);

по-друге, представницько-захисні види правової допомоги (здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на державну безоплатну правову допомогу у суді, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту осіб у кримінальному процесі).

Відповідно до ст. 6 проекту Закону України «Про безоплатну правову допомогу» суб'єктами надання державної безоплатної правової допомоги є:

1) органи державної влади, відповідно до законодавства України в межах їх відомчої компетенції: прокуратура України, міністерства та відомства, їх територіальні органи, місцеві державні адміністрації;

2) адвокати, а також особи, які є фахівцями у галузі права і за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Відповідно до Цивільно-процесуального кодексу України [12] правову допомогу може надавати особа, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги.

Згідно із Законом «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р. [8] суб'єкти, що надають соціальні послуги, – це державні та комунальні спеціалізовані підприємства, установи та заклади соціального обслуговування, підпорядковані центральним, місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування (державні та комунальні суб'єкти), юридичні особи, створені відповідно до законодавства, які не мають на меті отримання прибутку (недержавні суб'єкти), фізичні особи.

У рішенні Конституційного Суду від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000 у справі про право вільного вибору захисника [3] зазначається:

1) держава в особі відповідних органів визначає певне коло суб'єктів надання

правової допомоги та їх повноваження. Аналіз чинного законодавства України з цього питання дає підстави визначити, зокрема, такі види суб'єктів надання правової допомоги:

– державні органи України, до компетенції яких уходить надання правової допомоги (Міністерство юстиції України, Міністерство праці та соціальної політики України, нотаріат тощо);

– адвокатура України як спеціально уповноважений недержавний професійний правозахисний інститут, однією з функцій якого є захист особи від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах (ч. 2 ст. 59 Конституції України);

– суб'єкти підприємницької діяльності, які надають правову допомогу клієнтам у порядку, визначеному законодавством України;

– об'єднання громадян для здійснення і захисту своїх прав і свобод (ч. 1 ст. 36 Конституції України);

2) положення ч. 1 ст. 59 Конституції України про те, що кожен є вільним у виборі захисника своїх прав, треба розуміти як конституційне право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного при захисті ... з метою отримання правової допомоги вибрати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. У такий спосіб держава бере на себе обов'язок забезпечити реальну можливість надання особам кваліфікованого захисту від обвинувачення, якщо цього вимагають інтереси правосуддя. Допуск приватного юриста, який займається наданням правової допомоги особисто або за дорученням юридичної особи, як захисника ніяк не порушує право підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного на захист;

3) згідно із положеннями ч. 3 ст. 42 Конституції України держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Закріплення права на здійснення захисту підозрюваного, обвинуваченого і пі-

дсудного від обвинувачення та надання юридичної допомоги особам, які притягаються до адміністративної відповідальності, лише за адвокатами не сприяє конкуренції щодо надання кваліфікованої правової допомоги у цих сферах і підвищенню кваліфікації фахівців у галузі права.

У статті 20 проекту Закону України «Про правову допомогу» суб'єкти надання правової допомоги визначені як правові радники. Серед них: адвокати; нотаріуси; патентні повірені; аудиторі; фахівці у галузі права; юридичні особи приватного права.

Згідно із Законом України «Про соціальні послуги» [8] недержавні суб'єкти, що бажають надавати соціальні послуги на професійній основі за рахунок власних коштів, залучених коштів або коштів державного чи місцевого бюджетів, надають їх на підставі ліцензії. Професійна діяльність у сфері надання соціальних послуг підлягає ліцензуванню відповідно до Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності». Надання соціальних послуг здійснюють соціальні працівники та інші фізичні особи, які мають відповідну освіту і схильні за особистими якостями до надання соціальних послуг.

Отже, до суб'єктів надання правової допомоги належать:

1) службові та посадові особи усіх державних органів, до компетенції яких уходить надання правової допомоги (зокрема, органи виконавчої влади, прокуратура, нотаріат);

2) службові та посадові особи органів місцевого самоврядування, комунальних спеціалізованих підприємств, установ та закладів, до компетенції яких уходить надання правової допомоги;

3) представники громадських організацій та об'єднань громадян, які мають юридичну освіту, діють на підставі ліцензії (зокрема, адвокатура);

4) фізичні особи, які мають юридичну освіту, схильні за особистими якостями до надання правових послуг та які мають юридичну освіту, надають правову допомогу на професійній основі за рахунок власних коштів на підставі ліцензії;

5) юридичні особи, що бажають надавати правову допомогу на професійній основі за рахунок власних коштів та залучених коштів, надають їх на підставі ліцензії.

Таким чином, права і свободи є основним елементом правового статусу людини і громадянина. Діставши закріплення в Конституції України, права і свободи визначають міру можливої поведінки людини і громадянина, відображають певні межі цих прав і свобод, можливість користуватися благами для задоволення своїх інтересів. Україна повинна гарантувати дотримання конституційного права на правову допомогу відповідно до ст. 59 Конституції України з метою сприяння особі у реалізації всього комплексу прав та свобод, визначених законодавством (як внутрішньодержавним, так і міжнародним).

Правова допомога має забезпечити кваліфікований захист прав людини. Гарантуючи право на отримання саме кваліфікованої юридичної допомоги, держава повинна, по-перше, забезпечити умови, що сприяють підготовці кваліфікованих юристів для надання громадянам різних видів юридичної допомоги, в тому числі в кримінальному судочинстві, і, по-друге, встановити з цією метою певні професійні й інші кваліфікаційні вимоги та критерії.

Література

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / [ред. Ю. С. Шемшученко]. – К. : Юрид. думка, 2007. – 992 с.
2. Юридична енциклопедія. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2003. – Т. 5. П-С. – 733 с.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) //

Офіційний вісник України. – 2000. – № 47. – Ст. 2045.

4. Юридический энциклопедический словарь / [ред. А. Я. Сухарев]. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – С. 335.

5. Большой юридический словарь / [ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских]. – М. : ИНФРА, 2004. – 704 с.

6. Додонов В. Н. Международное право : словарь-справочник / В. Н. Додонов, В. П. Панов, О. Г. Румянцев. – М., 1997. – 524 с.

7. Юридичний словник / [за ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цветкова]. – К. : Гол. ред. укр. рад. енциклопедії, 1983. – С. 865.

8. Про соціальні послуги : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358.

9. Про адвокатуру : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 9. – Ст. 62.

10. Про Концепцію формування системи безоплатної правової допомоги в Україні : Указ Президента України від 9 черв. 2006 р. № 509/2006 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 24. – Ст. 1764.

11. Кузьменко О. В. Адміністративна юстиція в Україні : навч. посіб. / Кузьменко О. В. – К. : Атака, 2007. – 156 с.

12. Цивільно-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.

13. Агеев В. Не кожен фахівець спроможний стати адвокатом / В. Агеев // Закон і бізнес. – 2001. – № 6. – С. 1–28.

14. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

15. Андрусів В. Г. Співвідношення забезпечення адвокатурою права на захист з наданням правової допомоги / В. Г. Андрусів // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 12. – С. 126–131.

16. Титикало Р. Детермінація визначення «правова та юридична допомога» у теорії адміністративного права / Р. Титикало // Право України. – 2008. – № 3. – С. 94–97.

Надійшла до редколегії 14.01.2009

Анотації

У статті визначається поняття «правова допомога», з'ясовується зміст правової допомоги та особи, які мають право надавати правовому допомогу.

В статье дается определение «правовой помощи», выясняется содержание правовой помощи и лица, имеющие право на предоставление правовой помощи.

In the article the definition of term «legal aid» is given, the content of legal aid and persons who has the right to give the legal aid are found out.

УДК 349.2

Р. В. ТАТАРІНОВ,

здобувач

Харківський національний університет внутрішніх справ

ПРАВО НА ПРАЦЮ ТА ЙОГО ЗАХИСТ ЗАХОДАМИ ПРОКУРОРСЬКОГО РЕАГУВАННЯ

Органи прокуратури України становлять єдину централізовану систему, яку очолює Генеральний прокурор України, з підпорядкуванням нижчестоящих прокурорів вищестоящим. Генеральний проку-

рор України призначається на посаду та звільняється з посади за згодою Верховної Ради України Президентом України.

Відповідно до ст. 121 Конституції України на прокуратуру України покла-